

Arbejdets flertydighed – redaktionelt forord

AF ESBEN BØGH SØRENSEN OG THOMAS PALMELUND JOHANSEN

SLAGMARK #76
SIDER: 7-15

Arbejde er noget af det mest almindelige og hverdagslige. Vi bruger i dag særligt begrebet til at beskrive de aktiviteter, vi får løn for. Men begrebet bruges også om nogle af de ting, vi laver, og som vi ikke får løn for, eksempelvis i hjemmet. I et idéhistorisk perspektiv har begrebets betydning været særdeles flydende og under konstant forandring. Hvad der tidligere blev betragtet som arbejde, gælder måske ikke længere, og omvendt. Grænsen mellem arbejde og ikke-arbejde har været under bestandig forandring og til forhandling gennem historien. I ethvert samfund har der været konflikter om, hvad der skulle gælde som arbejde, og hvilken værdi og status forskellige typer af arbejde og arbejdere burde have. Uanset hvilken betydning og værdi arbejde er blevet tilskrevet, har det indtaget en vigtig og afgørende rolle i skabelsen af individer og sociale gruppers identitet og deres forestillinger om det samfund, de var en del af. Hvilke typer aktiviteter, der er blevet betragtet som arbejde, og hvordan disse aktiviteter er blevet vurderet, er altså afgørende for ethvert samfund.

Arbejdsforestillingerne og arbejdsbegrebets afgørende rolle bunder i at 'arbejde' henviser til noget af det væsentligste i den menneskelige tilværelse. Arbejderhistorikeren Marcel van der Linden har således defineret arbejde som "den formålsbestemte produktion af nyttige ting og services" (van der Linden, 2012, s. 27). Definitionen her peger på to ting. Dels understreges det at 'arbejde' henviser til noget helt fundamentalt i menneskets samkvem med naturen og med hinanden. Dels

fremhæves den centrale konfliktdimension i arbejde som et idéhistorisk fænomen. Kampe om til hvilke formål, der skal arbejdes, hvilken værdi forskellige formålsbestemte aktiviteter har, hvad der er nyttigt, og hvad der ikke er, har udfoldet sig gennem ideer og begreber om arbejde. Selvom det må være til konstant forhandling, kan sådant et historisk-analytisk begreb hjælpe os til at forstå, hvad der er på spil i de historiske aktørers egne forestillinger og begreber om arbejde og konflikter herimellem.

Dette temanummer af Slagmark historiserer ideer, forestillinger og begreber om arbejde. I en tid, hvor spørgsmålet om arbejdets fremtid i lyset af automatisering, robotter, strukturændringer på arbejdsmarkedet og økonomiske forandringer fylder stadig mere i den offentlige debat, er det vigtigt også at kunne forholde sig idéhistorisk til 'arbejde'. Med nummeret vil vi derfor understrege, at 'arbejde' har ændret betydning mange gange gennem historien, og at vi derfor også kan forvente os den samme konstante forhandling om definitioner og vurderinger af forskellige typer arbejde i fremtiden. Arbejdets fremtid er også et idéhistorisk spørgsmål.

Med nummeret vil vi desuden gerne fremme forskningen i arbejdshistorie i Danmark. Arbejdshistorie er en bred disciplin, der skærer på tværs af eksisterende fagområder såsom økonomisk, arbejder-, social-, kultur- og intellektuel historie. Studiet af arbejdets historie indebærer dels at undersøge arbejde som praksis; med andre ord som en social, teknisk og økonomisk aktivitet. Dels indebærer det at undersøge arbejde ud fra et idémæssigt og kulturelt perspektiv. Arbejdshistorie vil altså studere arbejde som praksis i forskellige samfund og samtidig tage i betragtning, hvordan mennesker tænkte om og repræsenterede deres aktiviteter og arbejde i de samfund. Med dette nummer vil vi gerne præsentere feltet arbejdshistorie med fokus på dets intellektuelle, kulturelle og idémæssige aspekt for et dansk publikum.

ARBEJDETS IDÉHISTORIE SOM FORSKNINGSFELT

I mange år var det en gængs opfattelse at en særlig 'arbejdsetik' adskiller den 'moderne' verden fra tidligere perioder. Med udgangspunkt i Max Webers tese om den protestantiske arbejdsetiks afgørende indflydelse på den moderne økonomiske udvikling og dennes senere sekularisering opstod en *standardfortælling*. Ifølge denne standardfortælling herskede der i antikken en udbredt foragt for arbejde. Frihed var frihed fra arbejde og det ideale liv var det, hvor man var fri til at føre et kontempla-

tivt og politisk engageret liv. Frihed, politik og tænkning skulle angiveligt have været adskilt fra arbejde, som derimod blev anset social eksklusionsgrund på mange områder. Denne foragt fortsatte gennem middelalderen, dog til en vis grad modificeret af den kristne tros ambivalente forhold til arbejde som en plage og noget, der kunne bringe mennesket tættere på Gud. Det var dog først med Reformationen og dennes kaldsetik, udbredelsen af byer og handel og den senere industrialisering, der virkelig satte skub i den moderne arbejdsetik. Ifølge nogle versioner af standardfortællingen var udviklingen af denne særlige moderne (og vestlige) arbejdsetik også en vigtig årsag til den vestlige politiske og økonomiske modernisering og 'forspring'. En forestilling, der i dag på alle måder, bør springe i øjnene som problematisk.¹

Denne standardfortælling er senere blevet kritiseret ad flere omgange. For det første er synet på antikken ensidigt, hvis ikke på mange måder forkert. I de antikke samfund var der flere forskellige syn på arbejde og mange forskellige begreber om arbejde. Der fandtes også mange særegne arbejdsetikker, der knyttede sig til eksempelvis landbruget eller håndværk. Som Catharina Lis og Hugo Soly skriver i deres relativt nye bog, var antikken præget af en *polyfoni* af arbejdsforestillinger (Lis & Soly, 2012). Hvor traditionelle fremstillinger er kommet nemt om antikken ved at henvise til de store tænkere som Platon og Aristoteles, er det først nyere forskning, der er begyndt at dykke ned i de mange andre og måske for de antikke samfund mere repræsentative forestillinger om arbejde. Platons og Aristoteles' syn på arbejde var således udtryk for et aristokratisk mindretals holdning i det demokratiske Athen, og deres position skal hverken betragtes som den eneste eller den mest dominerende. Tværtimod finder vi mange positive syn på arbejde, hvor politik, frihed, tænkning og arbejde ikke står i modsætning til hinanden.

Ifølge Lis og Soly gælder denne polyfoni af forestillinger om arbejde og arbejdere dog ikke kun for antikken, men for alle samfund. Den europæiske middelalder var eksempelvis i lige så høj grad som antikken præget af adskillige originale forestillinger om arbejde. I håndværkslavene herskede en særlig moralistisk og religiøs funderet arbejdsetik, der på meget forskelligartede måder hyldede de særskilte håndværk og professioner. Formålet indadtil var identitetsskabelse og sammenknytning af de afgørende sociale og politiske bånd. Der var således tale om en på samme tid etisk, social og politisk praksis. Stærkt sammentømrede og organiserede lav kunne udadtil sikre deres egen samfundsmæssige position og måske endda politiske rettigheder. Spørgsmålet om lavene, deres interne hierarkisering og presset på dem

fra statslig side, nye handelspolitikker og nye grupper af ikke-lavsorganiserede lønarbejdere blev stadig mere presserende gennem den tidligt moderne periode og eksploderede først rigtig med industrialiseringen i løbet af 1800-tallet.

Til langt op i 1800-tallet, og for nogle europæiske landes vedkommende endda ind i det 20. århundrede, levede langt de fleste mennesker dog på landet. Her dyrkede de jorden som frie eller ufrie bønder. I middelalderen og den tidlige moderne periode var forestillingen om standssamfundet derfor det fremherskende. Den grundlæggende forestillingsmodel var, at samfundet var delt op i hovedsageligt tre stænder: 1) dem der går i krig og hersker, 2) dem der beder og sørger for samfundets religiøse tilstand, og 3) dem, der arbejder. Denne opdeling i tre stænder finder vi første gang i den tidlige middelalder i det 9. århundrede, men over tid udviklede der sig et hav af variationer over modellen, og da Abbé Seyès skrev i den Franske Revolutions kontekst, gav det stadigvæk i allerhøjeste grad mening at spørge: "Hvad vil den tredje stand?" Denne forestillingsmodel var altså indflydelsesrig på mange planer, og den kan endda findes i brug helt op i det 20. århundrede.

Modellen repræsenterede et funktionelt og ideelt set harmonisk samfund, hvor samfundskroppens dele hver især blev påbudt at leve op til sin egen stands forpligtelser over for de andre grupper. I realiteten var samfundet dog som oftest netop ikke harmonisk, men præget af kampe mellem bønder, adel, kongemagt, handelsmænd og håndværkere, og senere lønarbejdere, kapitalister og nye professionelle grupper, samt internt i disse grupper. Modellen var heller ikke blot et snedigt instrument for den aristokratiske elite, men kunne også bruges til at kritisere netop denne elite for ikke at respektere de arbejdende bønder, som eksempelvis under de mange bondeoprør i senmiddelalderen

I næsten 1000 år var det arbejde, bønderne og tredjestanden udførte altså et vigtig og centralt omdrejningspunkt for sociale og politiske konflikter. Men der fandtes også mange andre forestillinger om arbejde fra antikken til nyere tid. Generelt kan det siges, at forestillinger om arbejde har spillet en rolle inden for næsten alle områder. Hvad enten det er i de romerske kollegier, middelalderens munkeordner, den tidligt moderne naturfilosofi eller 1800 og 1900-tallets stats- og nationsbygningsprojekter.

Standardfortællingen var altså for ensidig, idet den overså en polyfoni af forestillinger om arbejde og arbejdere, men også fordi den i nogle versioner tenderede til en for skarp skelnen mellem en arbejdsforagtende og uodynamisk 'førmoderne'

periode og en arbejdshyldende dynamisk 'modernitet', hvad enten sidstnævnte blev betragtet som et fremskridt eller et problem. På den ene side prægede dynamiske og positive forestillinger om arbejde og en lang række forskellige arbejdetikker både antikke, klassiske og middelaldersamfund. På den anden side prægede middelalderens repræsentationer af stænder og forskellige typer af arbejde og arbejdere de europæiske samfund over en bred kam langt op i, hvad der ellers er blevet kaldt den 'moderne' periode. Derfor bliver det svært at holde fast i den stærke skelnen mellem det 'førmoderne' og 'moderne'. På samme måde bliver det svært at holde fast i den traditionelle forestilling om en 'modernitet', der over en bred kam sætter sig igennem i Europa, hvor end man daterer dens begyndelse mellem 1500 og 1900.

På trods af denne problematisering af standardfortællingen, så kan man dog ikke se bort fra, at der rent faktisk skete noget nyt med arbejdsforestillinger i Europa i netop denne periode. Ændringerne satte sig dog ikke igennem over en bred kam, men derimod på forskellige tidspunkter og steder og i forskellige kontekster, oftest uden nogen direkte forbindelse til hinanden. Selvom Reformationen i høj grad trak på middelalderens politiske, økonomiske og kulturelle forestillingsverden, så afstedkom den også et fornyet og varieret syn på arbejde. Kapitalismens gennembrud i England i 1500-tallet havde også stor betydning for, hvordan arbejde blev repræsenteret. Helt afgørende var 1800-tallets industrialisering, kapitalistiske gennembrud på kontinentet, udbredelsen af lønarbejde og opkomsten af en arbejderbevægelse.

I løbet af 1900-tallet og frem til i dag er det ligesom tidligere svært at pege på en generel udvikling i ideer og begreber om arbejde. Man kan dog sige, at i denne periode blev nogle af de forestillinger, der opstod i kølvandet på de sociale og økonomiske forandringer i 1800-tallet udfordret. Det er midt i denne udfordring vi står i dag, når man taler om prekarisering, strukturændringer på arbejdsmarkedet, automatisering, globalisering, økonomiske kriser eller endda om 'arbejdssamfundets endeligt'. Hvor stærkt overdrevne nogle af nutidens fremtidsscenarier end er, er der ingen tvivl om, at vi i dag står over for en række ændringer i den måde, hvorpå vi som mennesker forholder os til noget af det mest grundlæggende i vores tilværelse: arbejde.

BIDRAGENE

Bidragene i dette nummers temasektion fokuserer på arbejdets historie i Europa fra antikken til i dag. Artiklerne sætter med deres fokus på forskellige områder af den europæiske udvikling i forestillinger om arbejde og arbejdere standardfortællingen i perspektiv. Den kronologiske ordning af artiklerne med deres meget forskelligartede fokusområder viser den store polyfoni inden for den europæiske udvikling. Alligevel er det beklageligt, at vi ikke har fået blot et enkelt bidrag med et fokus uden for Europa eller med et globalt perspektiv. Hvad der hermed tabes i diversitet har vi forhåbentligt vundet i fokus og rød tråd nummeret igennem. Artiklerne viser, at der inden for Europa har eksisteret en stor diversitet i forestillinger, ideer og begreber om arbejde. Dette kan forhåbentligt give et bedre udgangspunkt for et globalt og sammenlignende perspektiv, hvor heller ikke den europæiske udvikling betragtes som en homogen størrelse.

Temasektionen begynder med ”Mere last end lyst – arbejde og arbejdssamfund i den europæiske historie” af den tyske historiker Jürgen Kocka. Artiklen lægger det overordnede perspektiv på den europæiske arbejdshistorie fra antikken til i dag. Kocka understreger, hvordan arbejde altid har været præget af to modstridende vurderinger: som en positiv, skabende kraft, der er kilde til identitet, fremskridt og stolthed på den ene side, og på den anden side som en last, pine og tvang, der i bedste fald var et nødvendigt onde og i værste fald et undertrykkelses- og udbytningsmiddel. Kocka peger endvidere på lønarbejde, kapitalisme og industrialisering som kilder til nogle af de største forandringer i ideer og forestillinger om arbejde i nyere tid. Særligt mener han, at arbejdets kompleksitet og flertydighed i nyere tid har været konstant udfordret af dets reduktion til lønnet erhvervsarbejde.

I ”Arbejde, køn og magt i Den græske Oldtid – eksempler fra Athen i den klassiske periode” undersøger Jens Krasilnikoff arbejdsforestillinger i det antikke Athen. Her får vi et indblik i arbejdets organisering og fordeling i Athen i den klassiske periode, mellem metøkere og bondeborgere, mellem slaver og frie borgere, og mellem mænd og kvinder. Krasilnikoff påpeger at idealtyperne for arbejdets fordeling og forestillinger om sammenhængen mellem forskellige typer arbejde og den sociale og politiske status tilskrevet disse, ikke altid stemte overens med de egentlige praksisser og arbejdsfordelinger i Athen i den klassiske periode. Særligt fandt et skred sted mellem ideal og virkelighed ift. fordelingen af arbejde mellem mænd og

kvinder.

Med ”Gå så med glæde til dit arbejde – socialitet og sakramentalitet i Martin Luthers kaldslære” af Eva Krause Jørgensen hopper vi direkte fra antikken op til 1500-tallet, hvor vi får et indblik i Martin Luthers kaldslære. Der er ingen tvivl om, at Reformationen afstedførte både teologiske og politiske forandringer i Europa. Jørgensens bidrag understreger derimod den sociale dimension i Reformationen, og hvordan Luthers kaldslære afstedkom en helliggørelse også af det hverdagslige liv. Det traditionelle Weberske fokus på Calvinismen og kapitalismens udvikling henimod en sekularisering af den såkaldte protestantiske arbejdsetik tilsidesættes altså til fordel for et fokus på den lutheranske reformation og dennes betydning for en religiøs ophøjelse af de hverdagslige gøremål.

I ”Arbejde som *improvement* – landbrug, husholdning og kapitalisme i 1500- og 1600-tallets England” af Esben Bøgh Sørensen bevæger vi os til England, men bliver indenfor samme periode. I artiklen undersøger Sørensen, hvorledes opkomsten af kapitalisme påvirkede forestillinger og ideer om arbejde. Det gøres ved at fokusere på den tidlige før-industrielle kapitalisme i England, og hvordan en gruppe kapitalistiske jordejere og bønder reagerede på deres stigende afhængighed af markedet. I artiklen sættes en række udvalgte landbrugstekster fra perioden ind i deres sociale kontekst. Der vises, hvordan disse tekster i sidste halvdel af 1600-tallet havde skiftet den dominerende husholdningsetiske forestilling om arbejde ud med det, Sørensen kalder arbejde som *improvement*, der var den nu dominerende kapitalisme og de store kommercielle jordbesiddere tilsvarende.

I artiklen ”Fra væsen til stofskifte – Marx’ arbejdsbegreber” tager Søren Mau os med til 1800-tallet, hvor spørgsmålet om kapitalismens fremkomst i Europa og den deraf følgende betydning for arbejdet var endnu mere presserende. Mau undersøger, hvordan Karl Marx igennem sit livslange forsøg på at forstå de politiske, sociale og økonomiske ændringer i sin samtid altid kredsede omkring en begrebsliggørelse af ’arbejde’. I artiklen viser Mau, at Marx ikke havde ét men mange arbejdsbegreber, der udvikledes i blandt andet hans livtag med særligt de klassiske politiske økonomer, som ifølge Marx havde naturaliseret arbejdets rolle i kapitalismen, og dermed ikke fanget dets historiske karakter.

Margit Bech Vilstrup starter i sin artikel ”Kampen om arbejderne – arbejderbegrebets politiske historie 1750-2015” en smule før Karl Marx blev født, og følger arbejderbegrebets udvikling i dansk kontekst helt op til i dag. I lyset af de seneste års

partipolitiske relancering af arbejderbegrebet, er det relevant at se på dets idéhistoriske oprindelse. Vilstrup følger arbejderbegrebets udvikling og udspaltning i flere varianter, som i en lang periode var domineret af den socialdemokratiske arbejderbevægelse og dennes politiske, sociale, økonomiske og kulturelle organisationer og institutioner. Den socialistiske arbejderdiskurs' borgerlige udfordrer forblev marginal indtil efterkrigstiden, hvor nye partipolitiske forsøg på at appellere til 'arbejderen' opstod. I dag er den socialistiske arbejderdiskurs' klasse- og fremtidsskabende perspektiv ifølge Vilstrup stort set forsvundet til fordel for mere tilbageskuende eller nutidsorienterede populistiske appeller til 'arbejderen'.

Temasektionens sidste bidrag er "Den store Ånd eller de små spøgelse – Om kapitalismens legitimerende narrativer" af Andreas Beck Holm. Med artiklen føres vi op til perioden fra efterkrigstiden til i dag, hvor en ny managementlitteratur og virksomhedsetik udfoldede sig og skabte nye forestillinger om arbejde og arbejderens rolle i virksomheden. Holm kritiserer i artiklen Boltanski og Chiapellos teori om én ny 'kapitalismens ånd' og fremsætter i stedet den pointe, at kapitalismen altid har gjort brug af flere legitimerende narrativer på samme tid. Dette bunder ifølge Holm i kapitalismens stigende problem med at skabe social sikkerhed og sammenhængskraft.

Dette nummers Intermezzosektion består af to bidrag. Først bringer vi Bjørn Rabbjergs artikel "Hvem er befrielsen? Idealisme og realisme – perspektiver på Platons hulelignelse hos Løgstrup og Heidegger" om den unge K.E. Løgstrups tanker om farerne ved idealismen i lyset af nazismen i 1930ernes Europa.

Endelig bringer vi en oversættelse af, hvad vi kan kalde en næsten-klassiker i den europæiske tænkningens historie, nemlig Moses Mendelssohns "Om spørgsmålet: Hvad er oplysning?," som blev trykt i *Berlinische Monatschrift* i 1784 tre måneder før Immanuel Kants så berømte besvarelse af samme spørgsmål i selvsamme tidskrift. Søren Harnow Klausen og Anders Hee Nørbjerg Poulsen introducerer til Mendelssohns besvarelse og dens kontekst, og understreger Mendelssohns sociale oplysningsprojekt overfor Kants mere personlige oplysningsprojekt.

Til sidst har vi også i dette nummer en fyldig anmeldelsessektion med kritiske omtaler af nyere titler af idéhistorisk, historisk, og filosofisk relevans.

NOTER

- 1 For en god gennemgang af standardfortællingen og dennes problemer, se Ehmer & Lis (2009).

LITTERATUR

- Ehmer, J., & Lis, C. (2009). Introduction: Historical Studies in Perceptions of Work. I *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times*. Farnham: Ashgate.
- Lis, C., & Soly, H. (2012). *Worthy Efforts: Attitudes to Work and Workers in Pre-Industrial Europe*. Leiden: BRILL.
- van der Linden, M. (2012). Studying Attitudes to Work Worldwide, 1500-1650: Concepts, Sources, and Problems of Interpretation. I K. Hofmeester & C. Moll-Murata (Red.), *The Joy and Pain of Work: Global Attitudes and Valuations, 1500-1650*. Cambridge: Cambridge University Press.